

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNDƏ BİBLİOQRAFIYA

Uzun illər boyu bizə aşlanuşlar ki, «cəmiyyətdə yaşamaq və cəmiyyətdən kənar olmaq mümkün deyil». Fikir, hiss, elm, incəsənət, ədəbiyyat, nəşriyyat, kitabxana, biblioqrafiya-hamısı partiyalı olmalıdır.

Şübhəsiz, biblioqrafiya sosial fenomendir. Məlumdur ki, cəmiyyət insanlardan və üstəgəl onlar arasında yaranan əlaqədən ibarətdir. Başqa sözlə desək, cəmiyyət insanlarla təşkilatlar, müxtəlif idarələr, qruplar arasında münasibətlərin məcmusudur. Biblioqrafiya isə hər şeydən əvvəl sənəd-tələbatçı sistemində münasibətləri tənzimləyən əlaqə vasitəsidir. Sosial kommunikasiyada mühüm şərt dünyanı və onun dərkı haqqında bilikləri əhatə etməkdən ibarətdir. Onu istiqamətləndirmək və qiymətləndirmək üçün fərdin sosiallaşdırılması zəruridir. Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsində biblioqrafiyanın əsas funksiyası – dərkətmə, dəyərləndirmə və sərtləşdirmə, informasiya-kommunikativ - özünü müxtəlif şəkildə spesifik sosial sətiraltı mətndə göstərir.

Biblioqrafiyanın sosial rolunu dərk etmək üçün o, dövlət və partiyalıq asılılığından, məcburiyyətindən azad olunmalı, vətən sosial-informasiya məkanında ona yer ayrılmalıdır.

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlində – Vətən tarixinin müasir mərhələsində vətəndaş cəmiyyətinə keçilməsi aydınlaşdırılır. XXI əsr informasiya əsridir. Artıq onun yarandığı dəqiq məlumdur. Amma yaxından diqqət etdikdə hələ heç nə məlum deyildir. "İnformasiya əsri nədir və gələcək cəmiyyətin başlıca səciyyəsi düzdürmü, onu informasiya adlandırmaq olarmı?" – sualı baş qaldırır. İnformasiyanın, yaxud intellektual informasiyanın tərifi xatırlayaq. Bu, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi, informasiyanın cəmiyyət və keyfiyyətlə toplanması və istifadəsi, azad, sərəməli və ölvəriqli olması səfiyyəsi ilə təyin edilib ölçülür. Cəmiyyətdə toplanan zəruri informasiyanı tələbatçılara çatdırmaqla onu təmin edir. Belə bir şəraitdə bilik dövlətçilikdə

başlıca ehtiyat hesab olunur. Kompüterlər, telekanallar və digər yeni-yeni əlaqələr sistemləri yaranır. Bütün işlərin icrası intellektual insan fəaliyyətinin dairəsi ilə həyata keçirilir, işin 50 %-i kitabın işlənməsi, yayılması, informasiyadan istifadənin üzərinə düşür. Onların ağırlıq çəkisi artır, yeni informasiya kütləsi əmtəəyə, məhsula çevrilir, informasiya bazarı baş qaldırır, informasiya şüuru, informasiya mədəniyyəti və davranışı, məişətin informasiya tərzini obrazı yaranır, fərdi informasiya formalaşır və s.

Mütəxəssislərin fikrinə, əgər Azərbaycan belə bir şəraitdədirsə, onda milli bibliografik informasiya cəmiyyəti yaratmaq mümkündürmü? Bu suala "mümkündür" cavabını vermək olar, amma "lazım deyil" ritorik rədd edilir. Çünki cəmiyyətdə ideal informasiya sərbəst dövr etməklə tənzimlənir, ona heç kim tərəfindən nəzarət edilmir, arzu edənlər üçün tamamilə açıqdır. Informasiya öz-özünə ictimai inkişafı, şəxsiyyətlə dövlət arasında irəliləyişi təmin edir, insanın həyat tərzini, onun mədəniyyətinin formalaşdırılmasını təkmilləşdirir. Əks halda informasiya eksponizmi, informasiya cinayətkarlığı kimi hadisələr baş verir. İndiki şəraitdə azlığın əlində olan informasiya mənbələri və ehtiyatları təhrif edilərək, informasiya dilinə çevrilərək real həyatda texokartik, vizual dildə virtual halda anlaşılmaqlar yaradır, halbuki istehsalın başlıca məhsulu informasiyadır. Mütəxəssislər informasiyaya ehtiyatla yanaşır, onu nəhəng kompüter qiymətində təsəvvür edirlər, halbuki dövlətçilikdə informasiyanın məxfi, gizli formaları da mövcuddur. O, demokratiyanın ideallarına deyil, həm də insanlara, onların fərdi və ümumi idrakına xidmət edir. *Yaranan demokratiya o qədər də informasiya tələb etmir. Sosial təşkilat formaları olan bilik, metod, vasitə, dünyanın açıq qarşılıqlı əlaqələrini real fonla verməkdə, xarici mühiti asanlaşdırmaqda səmərəlidir. Onlar fərdlərin maraqlarını nəzərə alması, onların təşəbbüskarlığını genişləndirməsi, yeniliyi müdafiə etməsi cəhətdən diqqəti cəlb edir. Ancaq bu gün geniş təbliğ edilən "açıq cəmiyyət konsepsiyası" anlayışının zəif tərəfləri də mövcuddur, kifayət qədər aydın deyildir, sosial inkişafın harmoniyasının, xüsusiyyətlərinin açıqlanmasına zəmanət vermir.*

Alimlərin əksəriyyəti Azərbaycan dövlətçiliyinin XXI əsrdə inkişafın möhkəm milli strategiyasını açıq cəmiyyətlər, qruplar yaradılmasında görürlər. Çünki cəmiyyətin bilik və texnika bazasına əsasən əxlaqi prinsip, mədəni və yüksək professional əmək ön plana çəkilir. Bu da hər bir kəsin eyni səviyyədə ilkin başlanğıc imkanının

olmasını, xüsusilə informasiyaya olan tələbatın əlverişliyinə əsaslanır.

Belə vətəndaşlıq cəmiyyətinin üstünlüyünü sosial ekologiya, mədəniyyət, elm və təhsilin saxlanması və dünya dövlətlərində tətbiq edilən texnologiyaların çoxaldılması təşkil edir. Azərbaycanda və inkişaf etmiş dövlətlərdə olan müvafiq kompüter texnologiyası biliyi kütləviləşdirməlidir.

Vətəndaş cəmiyyətinin mühüm vəzifələrindən biri də onun üzvlərinin tərbiyəsinin inkişafıdır. Onların vətəndaş kimi, şəxsiyyət kimi yetişdirilməsidir. "Vətəndaş cəmiyyəti" şüarının özünə mətbuatda zamanın əlaməti, epoxanın konseptual kodu, böyük həqiqət kimi baxılır. Vətəndaş cəmiyyəti üç bazadan – hüquqi, dövlət və azad bazar cəmiyyətindən ibarətdir. Vətəndaş yalnız demokratik prosedura, dövlət strukturu ilə deyil, həm də ictimai strukturun yaratdığı müxtəlif effektiv, təsirli cəmiyyətin köməyi ilə sosial inkişafa təsir etmək hüququ və imkanı əldə edir. Bunsuz cəmiyyət vətəndaşın şəxsi marağından geri qala bilər. Bunsuz sosial cəmiyyətdə biliyin, informasiyanın azad, sərbəst yayılması, dövriyyəsi mümkün deyildir. Sosial model bir-birini qarşılıqlı surətdə təkmilləşdirərək hökm sürən demokratik vətəndaş proseslərinin əsas konturunu açıb göstərir, həqiqi effektiv intellektual informasiyadan istifadə etmək hüququna malik olur. Bu, sosial məişətin bərabər hüquqlu modeli hesab edilir, Azərbaycanda milli ideyanın həyata tətbiqini bir daha təsdiq edir. Vətəndaş cəmiyyəti haqqında ədəbiyyatda onun müəyyən edilməsinin çox sayda meyarı olduğu qeyd edilir. Belə ki, şəxsi azadlıq rəsmi dövlət idarəsinə, qeyri-dövlət təşkilatları ilə, birliklərlə, cəmiyyət üzvləri ilə sosial varlıqdan, ictimai birliklərdən asılı olmadan müqavilə bağlamaqla öz hüquqlarını yaradır. Dövlətin qəbul etdiyi qərarlarda, dövlətdənkənar xüsusi forma kimi fəal iştirak etməklə onun həllinə, xüsusilə vətəndaşların dövlətdən, dövlətin vətəndaşları müdafiə etmək kimi sosial olmayan tendensiyanın aradan qaldırılmasına təsir edir. Beləliklə, vətəndaş cəmiyyəti sosial məişətin öz-özünə idarə olunmasında, dövlət əleyhinə təzyiğin aradan qaldırılmasında, vətəndaşların sosial inteqrasiyasının qarşısının alınmasında mühüm sosial funksiyaları yerinə yetirir, hüquqi, əxlaqi informasiya məkanı, iqtisadi cəhətdən sosial məkanı yaradır. Özünün vahid halda demokratik, çoxcəhətli sosial dəyərini göstərir. Təbii ki, vətəndaş dövlətinin funksiyası sosial quruluşun dərin qatlarında baş qaldıran sorğuları siyasi partiyalar vasitəsilə arasdıraraq dövlət strukturları

səviyyəsində həll etmək, şəxsiyyətin səfərbərliyi və müdafiə olunmasını təmin etməkdir.

Vətəndaş təşkilatlarını təsis etmək olmaz. Onun strukturu çox-cəhətlidir, formaları vətəndaşlar tərəfindən irəli sürülür. Onun bütün dairəsi vətəndaşların özünü dərk etməsi bazasında yaranır, demokratik forma əlamətilə ayrılır, dövlətin xarakterini, cəmiyyətin meylini, strukturunu, öz-özünə təşkilini, onların istehsal edilməsindən, bazar-dan asılı olmadan könüllü birləşməsinə təyin edir. Eyni bərabərdə könüllü sosial qrup və təşkilatlar qarşılıqlı əlaqəyə malik olur. Vətəndaş cəmiyyətinin üzvlərinin müəyyən ictimai həmrəylik forması kimi anlaşılır, plüralizmin, eyni fikrin düzgün olduğunu qəbul edir və eyni zamanda tənqidin səmərəli olması lazım gəlir.

Vətəndaş cəmiyyətinin Azərbaycanda formalaşması yeni ictimai qurum bolluğu, yeni sahibkarlıq formaları, elmi idarələr, təhsil, incəsənət müəssisələri çoxşaxəli informasiya, məzmun, mövzu, janr etibarilə kitab axını, dövrü nəşrlər, çoxkanallı televiziya verilişləri yaradır. Bu işə adamların hərəkət və davranışında çoxcəhətli meyllərin yaranmasına səbəb olur.

Tədqiqatçıların fikrincə, Bakıda əvvəllər 5 teatr vardısı, indi onların sayı 20-dən çoxdur. Əvvəllər mərkəzi qəzetlərin sayı 10 idisə, indi qəzetlərin sayı 500-ü keçmişdir. Müstəqil, azad dövlətçilikdə sosial informasiya məkanı anlayışına informasiya vasitələrinin, ehtiyatlarının yaranması və yayılması, müxtəlif soraq-məlumat xidmətləri, mədəniyyət, elm, təhsil müəssisələri, nəşriyyatlar və s. daxildir. Bu dairedə dövlətin vətəndaşlar arasında kommunikativ prosesi həyata keçirilir. Dövlətin strukturunda baş verən sorğu və tələblər, idarəçiliyin həllində istifadə və qəbul edilən informasiya məhsulu yaranır. Onun xüsusi səviyyəsinin infrastrukturunu milli bibliografik məkan təşkil edir. Onların ictimailəşdirilməsində, sosial konfliktlərin həlli formasında sakitləşdirilməsində informasiyanın sosial modeli, bibliografik fəaliyyətin subyektləri, Azərbaycanda Kitabxana İşinin İnkişafı Assosiasiyası, Azərbaycan Kitabxanaçılar Cəmiyyəti dairəsində bibliografik biliyin formalaşması və inkişafını təmin edir. Belə ki, bibliografik bilik sosial informasiya resurslarının (ehtiyatlarının) müxtəlifliyi və bolluğu ilə xarakterizə olunur, bibliografik fəaliyyətin subyekt olan bibliografik bilik ehtiyatlarının formalaşmasının nəticəsi haqqında həqiqi təsəvvür yaradır. Bunlar Dövlət Kitab Palatası, kitabxanaçılıq, informasiya, nəşriyyat, kitab ticarəti, elm və təhsil, maddi-sosial, muzeylər arxivlər və başqa

müəssisələr, professional bibliograf cəmiyyəti və digər dairelərdir. Bibliografik fəaliyyətin subyektinin müxtəlifliyinə toxunmadan vətəndaş cəmiyyətinin informasiya təminatında onların rolunu qısa xarakterizə edək.

Sosial informasiya ilə dövlətin qarşılıqlı əlaqəsi 1990-cı ildən əvvəlki vaxta görə mahiyyətə bambaşqadır. Bibliografiya sosial institut kimi dövlətin totalitar qəyyumluğundan azad olmuşdur. Dövlətlə professional prinsipə bağlı elan edilir. Bibliograflar qanunçuluq naminə, vətəndaşların informasiyadan azad istifadə etmək hüququnu rəhbər tutaraq bibliografik məhsulu istehsal etməkdə, yaymaqda azaddır. Bununla belə, bibliografiyanın əhəmiyyəti ilk növbədə dövlət əhəmiyyətli olaraq qalır və azalmır. Dövlətin sənəd ehtiyatı ən zəruri ehtiyat hesab olunur və onun uçota alınması dövlət əhəmiyyətli məsələ kimi qalır. Təəssüf ki, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası öz fəaliyyətini 10 ildir ki, dayandırmışdır. Halbuki bütün keçmiş sovet respublikalarında milli kitab palataları fəaliyyət göstərirdi. Ancaq yeni şəraitdə kitab palatası dövlət orqanları ilə bərabərhüquqlu tərəfmüqabil kimi bibliografik fəaliyyət göstərə bilər. Belə bir şəraitdə dövlət, hakimiyyət orqanları ən nəhəng tələbatçı və sosial informasiyanın, xüsusilə ölkənin və onun bölgələrinin, bələdiyyələrin vəziyyəti haqqında özünün qərar və əməllərində ən cüzi mənbə hesab edilir. Dövlət büdcəsində olan bibliografik fəaliyyət orqanları, Azərbaycan Milli Kitab Palatası, kitabxanalar, nazirliklər və müəssisələr dövlət siyasətinin təbii tələbçiləridir və onlar dövlətin güclənməsində maraqlıdırlar. Sözsüz ki, eyni zamanda kitabxana-informasiya və bibliografik müəssisələrdə dövlət aparatı ilə, vətəndaş təşkilatları ilə ictimai fikrin formalaşdığı dairedə, kütləvi siyasətin aparılmasında etibarlı qovşaq, qarşılıqlı əlaqə təsiredicidir. Kitabxana assosiasiyası və dövlət aparatı ilə bibliografik fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsi sadəcə olaraq kitabxana-bibliografiya müəssisələrinə ayrılan büdcə paylarının hesabına toplanır. Burada dövlət kitabxanasının bazası əsasında hüquqi mərkəzi informasiya sisteminin yaradılması, şübhəsiz ki, onun nüfuzunu, sosial rolunu qaldırır. Bu, eyni zamanda təbii olaraq dövlət orqanlarının, qismən də Respublika Dövlət Teleqraf Agentliyi, Prezident Aparatı, Mədəniyyət Nazirliyinin təşəbbüsü olar. Belə vəziyyətə oks təsir göstərməklə hüquqi informasiyanın yeni formalarının yaradılmasını öz üzünə götürə bilər. Kitabxanaların, özəl mədəniyyət universitetlərinin kommunikasiya, elmi və kütləvi informasiyanın lobbiləşdirilməsinin marağında

fəal iştirak etmək imkanı vardır. Dövlət və regional informasiyanın formalaşmasında özünün fəaliyyətinin əsas hüquqi, qanunvericilik aktları ilə bilavasitə iştirak edə bilər. Kitabxana və informasiya müəssisələrinin əlaqəsində çoxlu yeni, nəzəri cəhətdən qavranılmamış, dərk edilməmiş, təcrübədə mənimsənilməmiş fəaliyyət sahələri vardır. Biblioqrafik informasiya müəssisələrinin spesifik funksiyaları, biblioqrafik vasitələri sosial kapitalın artmasına təsir göstərə bilər. Bir-birinə qarşılıqlı etimad, qarşılıqlı əlaqə, qarşılıqlı kömək göstərməklə şəxslər arasında məqsədyönlü məkanın yaranması mümkündür. Məlumdur ki, sosial kapital ictimai təşkilatların əlverişli elementlərini – sosial şəbəkəni, norma və ictimai inamı təşkil edir ki, onlar vətəndaş cəmiyyətinin həyati damarı kimi özünü, onun mahiyyətini təqdim edir. Cəmiyyətin şəxslər arasında olan inam və etimadı ilə ölçülür. Informasiya müəssisələri buna təsir etmək iqtidarındadır. Informasiya müəssisələrinin işinin effektiv olması ictimai institutların, yerli ictimai birliklərin, cəmiyyət və assosiasiyaların strukturunun qarşılıqlı təsirindən asılıdır. Kənar və yerli ictimai birliklər nə qədər çox və nə qədər müxtəlif olarsa, vətəndaş cəmiyyəti də bir o qədər stabil inkişafda olar.

Vətəndaş cəmiyyətinin strukturu çevik və gərtidir. Məsələn, həmkarlar təşkilatları sosial-siyasi və iqtisadi marağı təmsil edirsə, hakimiyyətə keçməyə cəhd edən həqiqi partiyalar dövlət nümayəndələrini təmsil edəcəkdir. Kitabxana-biblioqrafiya müəssisələri (şəxsi, xüsusi, ictimai) vətəndaş cəmiyyətinin bilavasitə subyekt kimi dövlətçiliyi təmsil edəcəklər. Onlar cəmiyyətdə integrativ rol oynamaqla müxtəlif strukturların qarşılıqlı təsiri nəticəsində funksiyalarının yaranmasına səbəb olurlar. Məsələn, bütün kitabxanalarda, sosial-mədəni istirahət mərkəzlərinin, klubların, ədəbi birliklərin genişlənməsi üçün ideyalar yaranır, kitabın və mütaliənin təbliği ilə bağlı sosial-mədəni, kitabxana-biblioqrafiya məsələlərinin həlli üçün müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Cəmiyyətə xidmət göstərən müxtəlif ictimai təşkilatlar öz növbəsində biblioqrafik ehtiyatlardan istifadə etmək üçün müraciət edəcəklər.

Radio və televiziya kanallarında "Hazırcavablar klubu", "İstirahətdən sonra", "Görüş yeri", "Gənclər üçün viktoria", "Zəka" verilişləri, kitabxanalarda "Qızıl açar", "Heyvanat aləmini sevənlər" və digər tədbirlər hər bir fərdin intellektual səviyyəsinin artması və elmi nailiyyətlərinin mənimsənilməsinə yönəldilir. Bunlar son nəticədə bilik aləminə açılan qapı hesab olunur.

Müasir partiyaların üzvlərinin biblioqrafik informasiyaya laqeyd münasibəti sübut edir ki, partiya liderləri kitab mədəniyyətinə getdikcə yadlaşır. Əsas biblioqrafik məhsul dövlətdir. Azərbaycanda nəinki cəmiyyətə, əsasən dövlətə isnad edilir. Halbuki biblioqrafik fəaliyyətin subyektində aksioner cəmiyyətlər, həmkarlar təşkilatları, ictimai elmi müəssisələr, yaradıcı birliklər, dini təşkilatlar daha fəal olmalıdır. Təəssüf ki, burada kitabxana-biblioqrafiya ictimai birliyinin adı yoxdur. Kitab kataloqunun 4-cü buraxılışı çapdan çıxmışdır. O da ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin vəsaiti hesabına. Bu işdə kooperativ marağa meyl göstərilir. Kitabxana assosiasiyası çərçivəsində Azərbaycanın (bütövlükdə) Bakı təşkilatının və Naxçıvan, Gəncə, Mingəçevir, Lənkəran, Şəki, Zaqatala, İsmayıllı, Lahıc, Dərbənd, Gürcüstanda Borçalı və s. şöbələrinin yaradılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır. Cəmiyyətin ayrıca biblioqrafik seksiyası yaradılmalıdır ki, bölgələrdə biblioqrafik işin gedişinə təsir göstərsin, biblioqrafik nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb ola bilsin. Azərbaycan biblioqrafiya cəmiyyəti yaradılmamış və onun nizamnaməsi tərtib olunmamışdır.

Cəmiyyətin əsasını vətəndaş mədəniyyəti, siyasi mədəniyyət təşkil edir. Onun demokratik prinsiplər əsasında inkişafına təsir göstərir, fərdlərin dövlət, yerli, dövlətdən kənar ictimai-iqtisadi təşkilatlarda işləmək, iştirak etmək bacarığına, biliyinə malik olur. Buraya vətəndaş hüququnu dərk etmək komponenti, sosial texnologiyadan istifadə etmək vərdişi də daxildir.

Vətəndaş cəmiyyəti üzvlərinin fərqli cəhəti müstəqil qərar qəbul etməsidir. Bu işə onların dövlət və ictimai qurumlarla eyni bərabər informasiyanın əldə edilməsi, verilməsi və istifadə edilməsinin əlverişli olması sayəsində mümkündür. Buna görə də informasiya, onun təki hissəsi olan biblioqrafiya mədəniyyəti vətəndaş mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi hesab olunur.

Biblioqrafik informasiya mənbələri Azərbaycanın ictimai həyatında mövcud olan müxtəlifliyi müəyyənləşdirməyə, humanist istiqamətləri ayırd etməyə, şəxslər arasında kommunikasiya yaratmağa kömək edir, mənəvi mədəniyyətə yad olan tendensiyalara qarşı çıxmağa imkan verir. Vətəndaş mədəniyyətinin əsasları məktəblərdə xüsusi fənlərdə qoyulur. Bu iş köməkçi tədris-biblioqrafik vəsaiti tərtib etməklə möhkəmləndirilə bilər.

Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasında sosial-köməkçi biblioqrafiyaya üstünlük verilməlidir. Bu biblioqrafik fəaliyyət növü-

nün qaydaya düşməsi onun elmi informasiya kimi əhəmiyyətini artırır. Hələ də bibliografiyaya oxuculara fərqli yanaşmaq, ədəbiyyatı seçmək üçün, sosial sfera üçün idarə etməyə lazımınca yiyələnmə bilməmişdir. Bibliografiya səviyyəsində kommunikativ prosesin bərpa edilməsini, Azərbaycan milli kitablarının repertuarının yaradılmasını göstərmək olar. Vətəndaş cəmiyyətinin sosial strukturunun təminatını müdafiə etmək bibliografik müəssisələrin, bibliografik cəmiyyətlərin fəxri missiyasıdır.

A. T. ХАЛАФОВ

*Библиография в независимом
Азербайджанском государстве*

Резюме

В статье рассмотрены важнейшие принципы, установлены и развития библиографической деятельности в республике, новых качеств библиографической продукции и всей системы библиографической работы в условиях суверенного Азербайджана.